

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ İLE ABBASİ HİLAFETİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN SİYASİ EVLİLİKLER

Political Marriages Between The Great Seljuk State And The Abbasi Caliphate

Reference: İstek, G. (2020). "Büyük Selçuklu Devleti İle Abbasi Hilafeti Arasında Gerçekleşen Siyasi Evlilikler", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 6(32): 944-961.

Dr. Öğrt. Üyesi Gülşen İSTEK

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siirt/Türkiye

ORCID: 0000-0003-3064-1071

ÖZET

Hz. Peygamberin sünneti olan evlilik, aradaki husumetin çözülmesinde, taraflar arasında akrabalık bağı kurulmasında, temiz bir neslin devamında, bireyin fiziki, maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesinde oldukça önemlidir. Evlilik müessesesi devletler arası siyasette de oldukça mühimdir. Sahip olunan toprakların genişletilmesi ya da onların emniyet altına alınması genellikle akrabalık bağı tesis edilerek gerçekleştirilmiştir. Müslümanların dini ve dünyevi lideri durumunda olan Abbasi Hilafeti ile Büyük Selçuklu Devleti arasında da bu tarz siyasi evlilikler yaşanmıştır. Ancak iki taraf arasında gerçekleşen izdivaçların bazıları olumsuz olarak sonuçlanmıştır. Nitekim Abbasi Halifeleri ile evlenen Türk Hatunlarının bazıları evine dönmek zorunda kalmıştır. Bu durum da iki hanedanlık arasında yaşanan ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermiştir. Esasen taraflar da birbirlerine karşı bir üstünlük yarışı içinde olmuş ve bu nedenle Haçlı Seferleri sırasında Müslümanların beklediği yardımı yapamamışlardır. Bu çalışmada Abbasi Hilafeti ile Büyük Selçuklu Hanedanlığı arasında gerçekleşen evliliklere değinilmiş ve Selçukluların soylarını Hz. Peygamberin akrabaları ile birleştirilmek için verdikleri çaba gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Büyük Selçuklu Devleti, Abbasi Hilafeti, Evlilik

ABSTRACT

Marriage, which is the Sunnah of the Prophet, is very important in resolving the hostility, the parties being relatives, for a clean generation to continue, in meeting the physical, material and spiritual needs of the individual. The marriage institution is also very important in interstate politics. Such political marriages have allowed the expansion of the lands owned or the protection of the borders. Political marriages took place between the religious and worldly leader of the Muslims, the Abbasid Caliphate and the Great Seljuk State. However, some of these marriages have resulted negatively. So much so that some women belonging to the Seljuk Dynasty, who married the Abbasid Caliphs, had to return home. This situation caused a diplomatic crisis between the two dynasties. Essentially, the parties were in a race of superiority against each other and therefore could not really fight against the Crusaders. In this study, the marriages between the Abbasid Caliphate and the Great Seljuk Dynasty were mentioned and the efforts made by the Seljuks to unite their descendants with the relatives of the Prophet were tried to be shown.

Key words: Islamic History, Great Seljuk State, Abbasid Caliphate, Marriage

1. GİRİŞ

Allah-u Teâla Nahl Sûresi 16/72. ayette "Allah sizin için kendi cinsinizden eşler yarattı; eşlerinizden de size evlatlar ve torunlar verdi" buyurarak, neslin devamı için evliliğin gerekli olduğunu belirtmiştir. Hz. Âdem'den bu yana meşru bir şekilde devam eden evlilik müessesesi, bireyi harama düşmekten alıkoyduğu gibi aynı zamanda toplumun ahlaki, dini ve hukuki sorunlarını çözmeye de önemlidir. Ancak bu çalışmaya konu olan evlilikler, Müslümanlar nezdinde iki büyük otorite olan Abbasi Hilafeti ve onun koruyucusu olan Selçuklu Hanedanlığı arasında gerçekleşenlerdir. Zira bu evlilikler genellikle ilişkilerin pekiştirilmesi, sorunların giderilmesi, toprak kazanılması ya da belirli bir düşmana karşı müttefik olunması amacıyla yapılmıştır. Ancak Tuğrul Bey de olduğu üzere bazen de Hz. Peygamberin akrabası olan Abbasilerle soyun birleşmesi için de evlilikler gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Selçuklu Devleti, Hilafet kurumunun siyasi ve manevi nüfuzunu kullanarak merkezi bir otorite ya da bütün İslam dünyasına hâkim olmayı arzu ederken, Abbasi Halifeleri ise Şii Fâtımî Hilafeti karşısında koruyucu bir güç olarak Selçukluları yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Nitekim zayıflamaya başlayan ve Fâtımî Hilafeti karşısında güç durumda kalan Abbasi Hilafeti, Selçuklular sayesinde eski saygınlığını kazanmıştır.

Bu çalışmada Büyük Selçuklu Hanedanı mensupları ile Abbasi Halifeleri arasındaki evliliklere değinilmiştir. Çalışmanın sınırlandırılmasında Büyük Selçuklu Devleti'nin hüküm sürelerinin tercih edilmesinin sebebi; bu tarihlerin her iki tarafı da yakından etkileyen Haçlı Seferleri'nin başlaması, Kudüs'ün kaybedilmesi ve Haçlıların topraklarını genişlettiği döneme denk gelmesidir. Zira

Müslümanların dünyevi ve uhrevi lideri durumunda olan bu iki zümre, bir taraftan Haçlılarla mücadele ederken diğer taraftan da birbirlerine karşı emin olabilmek için ilişkilerini genellikle evlilik yolu ile sağlamlaştırma yoluna gitmişlerdir. Ancak bununla birlikte bazı evliliklerin çok da iyi yürümediği ve bundan dolayı da ilişkilerin seyrinin kötüye gittiği de görülmektedir. Bu tür durumlarda genellikle din adamları, kadılar ya da Haçlılarla mücadelede şöhret bulmuş ve tüm Müslümanların takdirini kazanmış komutanlar devreye girmiş ve ilişkileri düzeltmeye çalışmışlardır. Ayrıca Selçuklularda Türk geleneğine uygun olarak ölen kişinin karısı, kocasının kardeşi ile evlendirilmekte ve geride kalan çocuklara amcanın daha iyi bakabileceğine inanılmaktaydı. Nitekim Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Selçuk Bey'in (ö. 397/1007) oğlu Mikâil ölünce, karısı kocasının kardeşi Yusuf ile evlendirilmiştir. Bununla birlikte gerçek anlamda yapılan ilk siyasi evlilik, 1003 yılında Sâmânî emiri İsmâil b. Nûh el-Müntasır ile Selçuk Bey'in kızı arasında yapılandır (Sümer, 2009: 366). Bu evlilik sayesinde İsmâil, Karahanlılara karşı mücadele edebilmek için Selçuk Bey'i yanına çekmeyi başarmıştır. Çalışmada Selçuklular ve Abbasi Hilafet Kurumu hakkında bilgi veren birincil kaynaklar kullanılmış ve bunun yanı sıra telif eserlerden de yararlanılmıştır.

2. SELÇUKLU HANEDANLIĞI VE ABBASİ HİLAFETİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN EVLİLİKLER

2.1. Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)

Selçuklu Hanedanlığı ile Abbasi hilafeti arasında gerçekleşen birçok evliliklere rastlanmaktadır. Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillâh (1031-1075) döneminde Tuğrul Bey'in Nişabur'u fethetmesi (1038) ile başlayan ilişkiler, fethedilen bölgelerde Abbasi halifesi adına hutbe okutulması ile daha da iyileşmiştir. Tuğrul Bey'in halifeye karşı itaatkâr olması, halifenin Türklerin yağma hareketlerinden duyduğu rahatsızlığı önemseyerek Türkleri bu hareketten vazgeçirmeye çalışması ve düzenli olarak hilafet makamına vergisini göndermesi nedeniyle Halife ona güvenmeye başlamış ve 1055 yılında Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir. Selçukluların şehre girişi sırasında Büveyhîler ile Selçuklu askerleri arasında çatışmalar çıkmış ve bunun neticesinde de Selçuklular Irak'ta yaklaşık bir asır hâkimiyet süren Büveyhîlere son vermişlerdir. Halife Kaim-Biemrillâh, Abbasi Hilafetini Büveyhîlerin baskısından kurtaran Tuğrul Bey'e altından bir taç ve kılıç, sancak ve hil'atler hediye ederek memnuniyetini göstermiştir (İbn Kesîr, 2017: 167, 175). Ayrıca onu "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı" olarak ilân ettikten sonra "rükneddin" ve "kasîmü emîri'l-mü'minîn" lakaplarını vermiştir (Özaydın, 2001: 210). Bu tarihten sonra da Selçukluların Abbasi hilafetinin bir koruyucusu olduğu ve hilafet makamının gelirlerini artırıp itibarını yükselttiği görülmektedir (Merçil, 1997: 5).

Selçuklular ve Abbasi Hilafeti arasındaki iyi ilişkiler evlilik bağı ile daha da güçlendirilmek istenmiş ve Halife, Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile H.488/ M.1056 yılında evlenmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2014: 169-170) (Bundâri, 1943: 8-9) (Yazıcı, 2013: 213) (Özaydın, 2001: 210) (Haarmann, 2001: 150-154). XII. yüzyıl tarihçilerinden el-Azîmî'nin belirttiğine göre bu izdivaç, esasen Halife'nin oğlu Zâhîretüddin ile Hatice Arslan Hatun arasında gerçekleşmesi düşünülmüş, ancak Zâhîretüddin'in ölümü nedeniyle halife, Çağrı Bey'in kızına talip olarak söz konusu siyasi evlilikten vazgeçmemiştir (el-Azîmî, 2006: 16). Nikâh akdinde Emirü'l-Mülk Kündürî, Tuğrul Bey'in veziri Amîdü'l-Mülk, Kadılıkudat ed-Damiğânî, Reisü'r-Rüesa İbn Mesleme ve Maverdi hazır bulunmuştur (İbn Kesîr, 2017: 169) (İbnü'l-Cevzî, 2014: 27). Hatice Hatun'un Rey şehrinden Bağdat'a getirilmesi bir sonraki yıl gerçekleşmiş ve gelini almaya halifenin annesi de gelmiştir. Hatice Hatun, hilafet sarayından gelenler, Vezir Amîdülmülk ve onun maiyetindekilerle birlikte Bağdat'a gönderilmiştir. Hilafet sarayına giden ilk gelin olan Hatice Sultan, Halifenin huzuruna vardığında öncelikle yeri öperek onu selamlamış ve halifenin onun yanına gelerek yanına oturmasını beklemiştir. Nitekim bu karşılaşma merasiminden sonra Halife ona hil'atler ve değerli taşlarla süslenmiş muhteşem bir taç hediye etmiştir. Zifaf gecesinden sonra da 100 ipek elbise, içi mücevher, yakut ve değerli taşlarla süslenmiş altından bir tas ve altın hizmetçiler ile birlikte yıllık geliri 12000 dinarı bulan birkaç arazi ile ikta yerlerinin belgesi Hatice Sultan'a gönderilmiştir (İbn

Kesîr, 2017: 169) (İbnü'l-Cevzî, 2014: 28). Hatice Sultan, ilerleyen süreçte Halife ile Sultan'ın dostane ilişkilerinin geliştirilmesinde, hediyelerin arz edilmesinde ve kız alınıp verilmesinde önemli roller oynamıştır. Nitekim Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'dan sonra da, Selçuklu Hanedanlığına mensup birçok Türk kızı hilafet sarayına gelin olarak gönderilmiş ve Halifeler için de onlarla evlenmek bir şeref haline gelmiştir.

Hilafet sarayından kız alınması ise 1062 yılında Tuğrul Bey'in Rey kadısı Ebû Sad'ı halifeye elçi olarak göndermesi ve onun aracılığıyla kızı Seyyide Fâtıma el-Betül Hatun'a talip olması ile gerçekleşmiştir (el-Kalkaşendî, 2019: 176). Bu evliliğin gerçekleşmesinde Tuğrul Bey'in ölüm döşeğindeki hanımı Altuncan'ın vasiyeti etkili olmuştur. Altuncan Hatun ölmeden önce, Sultan'a halifenin kızı ile evlenmesini ve böylelikle hem dünyada hem de ahirette şeref sahibi olmasını istediğini ve bununla birlikte bütün mal varlığını da halifenin kızına verilmesini vasiyet etmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 88-89). Halife, başlangıçta bu evliliğe razı olmamış, hatta Ebû Muhammed et-Temimi'yi elçi olarak göndererek bu işten vazgeçilmesini, işi yokuşa sürmek için de 300.000 dinar para ile Vâsıt ve civarının kendisine verilmesini istemiştir (Bundâri, 1943: 18) (İbn Kesîr, 2017: 196) (Merçil, 1997: 51) (Adalıoğlu, 1996: 36-37). Bunun üzerine Tuğrul Bey, Hatice Arslan Hatun'un geri gönderilmesini ve halifenin şahsına ait iktaların kendisine iade edilmesini istemiştir (İbn Kesîr, 2017: 196) (Bundâri, 1943: 20). Hatice Hatun'un bu emri memnuniyetle kabul ettiği görülmektedir. Zira evlendikleri günden bu yana halifeden gerekli ilgi ve alakayı görememiştir (Kitapçı, 1994: 88-89). Tuğrul Bey'in bu evlilikte ısrarcı olmasının sebebi; Hz. Peygamberin akrabaları ile kendi soyunun birleştirilmesini istemesidir. Nitekim onun Hz. Peygamberi oldukça sevdiği ve beyaz giymenin sünnet olduğunu işittikten sonra genellikle beyaz kıyafetler tercih ettiği aktarılmaktadır (İbn Kesîr, 2017: 201). Halife ise bu evliliğe Abbasi hanedanlığındaki bütün evlenmelerin kendi içinde olması ve böyle bir durumun daha önce yaşanmamış olması nedeniyle razı olmamıştır (İbnü'l-Cevzî, 2014: 69) (Sallâbî, 2018: 74) (Kitapçı, 1994: 13-14). Bu durum karşısında başta Kadıkudât ed-Damiğânî ve Sultanın veziri Amîdülmülk halifeyi razı etmek için oldukça uğraşmış ve halife de Seyyide Hatun'un Bağdat dışına çıkmaması şartıyla kararının müspet olduğunu bildirmiştir. Halifenin olumlu kararından sonra zevcesi Hatice Arslan Hatun birçok mücevher ve değerli hediyelerle birlikte Tuğrul Bey tarafından Halifeye gönderilmiş ve el konulan bazı iktalar da geri verilmiştir. Nikâh, halifenin verdiği vekâletle H.454. senenin 13 Şaban Perşembe günü (22 Ağustos 1062) Tebriz'de gerçekleşmiş ve nikâhtan sonra Tuğrul Bey ayağa kalkarak "ben bundan sonra halifenin kulu ve kölesiyim. Üzerimde gördüğünüz basit elbisenin dışında ne varsa her şeyim halifenin yoluna feda olsun" (İbn Kesîr, 2017: 199) diyerek bu izdivaçtan duyduğu mutluluğu yerine getirmiştir (Haarmann, 2001: 53). 1063 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesinden sonra düğün gerçekleşmiştir. Böylelikle ilk kez Arap olmayan bir hükümdar, halifenin kızı ile evlenmiştir. Bu beraberlikten 6 ay 20 gün sonra da Tuğrul Bey vefat etmiştir.

Tuğrul Bey'in Altuncan Hatun ve Seyyide Hatun haricinde Türk geleneklerine uygun olarak evlendiği Ferruh el-Hatuni ve Akke isminde hanımları da vardır. Bununla birlikte İbn Kesir onun Harzemşah'ın dul hanımı ile evlenmek istediğini ve bu nedenle veziri Amîdülmülk'ü söz konusu hatuna aracı olarak gönderdiğini, ancak vezirin bu kadını kendisine alması nedeniyle Tuğrul Bey'in vezirini hadım ettiğini belirtmektedir (İbn Kesîr, 2017: 207) (Sallâbî, 2018: 77). Sultan Tuğrul Bey vefat ettiğinde cenazesi, kardeşi Çağrı Bey'in eski hanımı olan eşi Ferruh el-Hatuni tarafından yıkanmıştır.

2.2. Sultan Alparslan Dönemi (1064-1072)

Sultan-ı Âlem, Adüdü'd-Devle ve Ebü'l-feth lakaplı Sultan Alparslan döneminde öncelikle ülkenin sınırları emniyet altına alınmak istenmiş ve bu anlayış gereğince Karahanlılar ve Gaznelilerle siyasi evlilikler yapılmıştır. Bu doğrultuda Sultan Alparslan H.456/ M.1064 yılında oğlu Melikşah'ı Karahan Hükümdarı Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun'la, diğer oğlu Arslan Şah'ı Gazne hükümdarının kızıyla ve kendi kızını da Gazne hükümdarı ile evlendirmiştir (İbn Kesîr, 2017: 203) (Yazıcı, 2013: 217). Böylelikle ülkesinin doğu kısmını emniyet altına almıştır. Bununla birlikte

Sultan Alparslan, Abbasi Halifesi ile olan ilişkilerin pekiştirilmesi adına Halife Kaim'in kızı olan Sultan Tuğrul'un karısı Seyyide Hatun'u kadı ve ümera eşliğinde Bağdat'a göndermiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 152) (Müneccimbaşı, 1285: 527) (İbnü'l-Cevzî, 2014: 87). Seyyide Hatun'un dönüşüne sadece Hilafet sarayı değil Bağdatlılar da oldukça sevinmiş ve insanlar onu görmek için sokaklara dökülmüştür. Alparslan'ın bu siyasi hamlesi, Hilafet merkezi ile Selçuklu yönetimini yeniden yakınlaştırmış ve hatta Halife, Sultan Alparslan için hutbelerde dua edilmesi talimatını vermiştir.

Sultan Alparslan döneminde 1064/1065 yılında Halife Kâim'in eşi Hatice Arslan Hatun vefat etmiş ve cenazesi İsfahan'a getirtilmek üzere iki hadim ve iki hacib görevlendirilmiştir. Bu durum aslında boşanma ve ölüm gibi hadiselerde kızın memleketine gönderildiğini göstermesi açısından önemlidir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 141). Aynı sene evlilik açısından oldukça bereketli geçtiği görülmektedir. Nitekim Alparslan kız kardeşlerinden Gevher Hatun'u en sevdiği emiri Erbasan'la evlendirmiştir.

Sultan Alparslan yönetiminin ilk dönemlerinde Abbasi Hilafeti ile ilişkilere bir evlilik hadisesi gerçekleşmeden, diplomatik yollarla çeki düzen verilmeye çalışılmıştır. Alparslan, 1069/1070 yılında veliaht ilan ettiği oğlu Melikşah'ın adının dinar ve dirhemler üzerine basılması için Halifeye bir teklifte bulunmuş ve Halife de piyasadaki dinarları tedavülden kaldırarak "Emiri" adı verilen ve üzerinde Melikşah'ın da isminin bulunduğu paralar bastırılmıştır (İbn Kesîr, 2017: 217). 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Zaferi sonrasında Abbasi Hilafeti ile Selçuklu Hanedanlığı'nın evlilik yolu ile ilişkilerinin güçlendirilmesine devam edilmiştir. 1072'de Halife Kaim-Biemrillâh'ın oğlu Emir Uddetü'd-Din (Muktedî-Biemrillâh), Sultan Alparslan'ın kızı Sefra (Seferiyye) Hatun ile Nişabur'daki Sultanlık Sarayı'nda (Dârü'l-Memleke) evlendirilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2014: 109) (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 176). Sultanın vekili olarak Vezir Nizâmülmülk, Emir'in vekili olarak da Amidü'd-Devle b. Cüheyr huzurunda nikâh akdi gerçekleşmiş ve nikâh sonrasında davetlilerin üzerine kıymetli mücevherler ve altınlar saçılmıştır (İbn Kesîr, 2017: 225).

Sultan Alparslan'ın birçok evlilik yaptığı görülmektedir. Ancak onun eşlerinden hiçbiri Abbasi Hanedanlığına mensup değildir. Alparslan Kadir Han'ın kızı ve Mesud b. Sebüktekin'in eski eşi ile Merv'de, Sultan Tuğrul'un eşi Akke ya da Ukke Hatun ile de Rey şehrinde ve Nişabur'da da Ümmü Hıfçak (Ümmü Kıpçak) adında bir kadın ile evlenmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 136). Ayrıca Abhaz meliki Bagrat'ın kız kardeşinin kızıyla Hemedan'da evlenmiş, ancak bu evlilik bir süre sonra boşanma ile sonuçlanmıştır.

Sultan Alparslan hanedan üyesi kimselerin evliliklerine de oldukça önem vermiştir. Şiilerin nüfuzunu kırmak için Ukaylî Emiri Müslim b. Kureyş'i Hezâresb'den dul kalmış olan kız kardeşi Safiye Hatun ile evlendirmiş ve Müslim'in hâkim olduğu toprakları genişletmesine müsaade etmiştir (Bezer, 2006: 95). Ayrıca kız kardeşlerinden birini de Semerkant, Buhara ve Maverâünnehir hâkimi Şemsülmülk Tekin b. Tamgaç ile evlendirmiş, ancak bu izdivaç Şemsülmülk'ün bir kavga esnasında karısını öldürmesi ile sona ermiştir. Böyle bir ölüm iki devlet arasında büyük bir kriz anlamına gelmektedir. Nitekim Sultan Alparslan, oğulları Ayaz ve Melikşah'ı Şemsülmülk üzerine göndermiştir. Bu mücadelede Sultanın oğulları yenilmiş ve malları yağmalanmıştır. Şemsülmülk, Sultanla arasını düzeltmek için kendi kız kardeşini ona göndermiş ve karısını öldürmediğini hususunda da yemin etmiştir. Sultan Alparslan'ın Şemsülmülk'e inandığı görülmektedir. Nitekim onun kız kardeşi ile evlenmiş, ancak gelinin çeyizinde yer alan ve oğlu Melikşah'ın yağmalanan malları arasında olan altın leğeni görünce Şemsülmülk hakkındaki düşüncesini değiştirmiştir. Zira ona göre yağmalanan bir eşyanın çeyizle birlikte Sultana iade edilmesi, ya açıkça bir meydan okumadır ya da oğlunun yenilgisini hatırlatmaktır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 183). Bu hadise üzerine 1072 yılında kalabalık bir ordu hazırlayan Alparslan, Şemsülmülk üzerine yeniden harekete geçmiş, ancak ordusunda yer alan Yusuf adlı birisinin kendisini yaralaması sonucunda vefat etmiştir. Hayatı boyunca kardeşi Kirman meliki Kavurd ile sık sık mücadele etmek zorunda kalan Sultan Alparslan, ölümünden önce veliaht ilan ettiği Melikşah'a biat etmelerini, eşi Seferiyye Hatun'un Kavurd ile evlendirilerek Kirman ve Fars bölgelerinin ona bırakılmasını vasiyet etmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 184) (Kafesoğlu, Alparslan,

1989: 529). Ancak Kavurd'un isyan etmesi nedeniyle bu vasiyetname yerine getirilememiştir. Sultan Alparslan'ın evlilikleri sonucunda oğlu Melikşah haricinde Ayaz, Nekşer, Arslan, Argu, Börıbars adında oğulları ile Sara, Aışe ve adı bilinmeyen bir kızı vardır (İbn Kesır, 2017: 228) (Sallâbî, 2018: 93).

2.3. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)

Celâlüddeve Sultan Melikşah (1072-1092) daha yönetime gelmeden önce babası Alparslan'ın buyruğu ile Batı Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun ile bir izdivaç gerçekleştirmiştir (Bezer, 2011: 510). Terken Hatun'dan Davud, Ahmed, Mahmud ve Mâh-Melek isimli dört çocuğu dünyaya gelen Melikşah, kızı Mâh-Melek'i istemeyerek de olsa Kaim-Biemrillâh'dan sonra Abbasi halifesi olan Muktedî-Biemrillâh (1075-1094) ile evlendirmek mecburiyetinde kalmıştır (İbnü'l-Cevzî, 2014: 132) (İbn Hallikân, 1994: c.5, 288) (Râvendî, 1957: c.1, 140) (Hartmann, 2006: 142) (Yazıcı, 2013: 225). 1087/1088 yılında gerçekleşen bu zoraki evlilik, halifenin cariyelerinden vazgeçmemesi ve Sultanın kızından yüz çevirerek onu sık sık kovması nedeniyle iki yıl sonra sona ermiştir. Bu izdivacın sona ermesinin nedenlerinden biri de, yaşanan bir kavga neticesinde Mâh-Melek Hatun'un hareminden Türklerin uzaklaştırılması ve onun yalnız bırakılmasıdır (İbnü'l-Cevzî, 2014: 147). Bu hadise üzerine Sultan Melikşah kızını Bağdat'tan almak için Tavaşi Sevap ve Emir Meran'ı göndermiş ve Halifenin oğlu da Sultanın kızını Nehrevan'a kadar yolcu etmiştir (İbn Kesır, 2017: 271) Mâh-Melek oğlu Ebü'l-Fazl Câfer'i de yanına alarak İsfahan'a dönmüştür (Kafesoğlu, 1953: 207). Bu evliliğin sonlandırılması ve Sultanın kızının döndükten kısa bir süre sonra vefatı, iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiş, ancak Nizâmülmülk'ün gayretleri sonucunda ciddi bir kriz yaşanmamıştır. Bununla birlikte Melikşah ve Terken Hatun'un, İsfahan'da bir hilafet sarayı inşa ederek torunları Câfer'i halife ilan etmek istemesi ve hatta Muktedî-Biemrillâh yaşamasına rağmen torunlarına "emîrül-mü'minîn" olarak hitap etmesi taraflar arasındaki gerginliği biraz daha artırmıştır (İbn Hallikân, 1994: c.5, 288) (Râvendî, 1953: c.1, 137) (Sallâbî, 2018: 134). Nizâmülmülk'ün vefatı sonrasında Câfer'in veliahtlık durumu yeniden gündeme gelmiş ve Melikşah, H.485/ M.1092/93 yılında Bağdat'a gelerek Halifeye "Mutlaka benim için Bağdat'tan feragat edeceksin ve dilediğin bir memlekete gideceksin" (İbn Kesır, 2017: 277) (Merçil, 1997: 60) sözleriyle ona karşı olan husumetini açıkça göstermiştir. Nitekim verilen on günlük süre zarfında Melikşah'ın yediği bir etten zehirlenmesiyle, Halife Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmamış ve iki devlet arasındaki durum da geçici olarak kapanmıştır (Ebu'l-Fida, ty.:, c.4, 374) (İbn Tiktaka, ty.: 399) (İbn Hallikân, 1994: c.5, 288) (Bundâri, 1943: 69) (Müneccimbaşı, 1285: c.2, 541).

Melikşah döneminde gerçekleşen diğer bir izdivaç da üzücü bir şekilde sona ermiştir. Melikşah dadısı olan Hatun'u da en güvendiği komutanı ve Halep Meliki Kasımüddeve Aksungur et-Türkî ile evlendirmiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 65). Ancak bu evlilikte istenmeyen bir durum ortaya çıkmış ve Melikşah'ın dadısı Aksungur'un elinden fırlayan bir bıçak nedeniyle ölmüştür. İbnü'l-Adîm bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

"Kadın bir gün Aksungur ile evde oturuyordu. Aksungur, elindeki bıçağı, eğlence ve şaka olsun diye ona doğru yöneltti, bu sırada bıçak, Aksungur'un elinden -isteyerek değil, fakat bir kaza eseri olarak- fırlayıp kadının kalbine isabet etti ve kadın orada hemen öldü. Aksungur, onun böylece kaybına teessüf etti ve karısının cesedini, bir tabuta koydurup gömülmek üzere Doğudaki mezarlardan birine gönderdi. Aksungur, karısının tabutunu Cemaziyelahir ayının başında (Ağustos 1089 ortaları) Halep'ten çıkıp uğurladı" (İbnü'l-Adîm, 2014: 65-66).

Sultan Melikşah sağlığında veziri Nizâmülmülk'ün tavsiyesiyle Zübeyde Hatun'dan olan en büyük oğlu Berkıyaruk'u veliaht tayin etmiştir. Ancak veliahtlık meselesi Terken Hatun tarafından kabul görmemiş ve Terken Hatun ile Nizâmülmülk arasında bir düşmanlık sebebi olmuştur (Merçil, 1997: 59). Öyle ki Nizâmülmülk'ün öldürülmesinde Sultanın rızası, onun haznedarı Ebü'l- Ganâim'in çabası ve Terken Hatun'un da buyruğu olduğuna dair iddialar öne sürülmüş, ancak Melikşah kendisinin bir rolü olmadığına dair Kur'an'a basarak yemin etmiştir (İbnü'l-Adîm K. , 2011: 36, 71-72) (Reşidü'd-dîn Fazlullah, 2010: 133-135). Melikşah'ın vefatından sonra Terken Hatun'un

siyasette oldukça aktif olduğu, hatta Halife Muktedî ile işbirliği yaptığı ve küçük yaştaki oğlu Mahmud adına 1092'de Bağdat'ta hutbe okutulmasını sağladığı görülmektedir (el-Kalkaşendî, 2019: 185) (Merçil, 1997: 60). Terken Hatun, oğlunu tahta getirebilmek için Melikşah tarafından veliaht ilan edilmesi istenen torunu Câfer'i babasına teslim etmiştir (Sallâbî, 2018: 146). Ancak onun oğlu üzerine yaptığı planlar, Berkyaruk'un (1092-1104) Nizâmülmülk taraftarlarınca desteklenmesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Berkyaruk, 1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı unvanı ile İsfahan'ı kuşatmıştır. Böylelikle Mahmud'un bir yıl süren iktidarı, kuşatmanın 500.000 dinar verilerek kaldırılması ve Berkyaruk'un saltanatının tanınması ile sona ermiştir. Ancak Terken Hatun'un siyasi emellerinden kolaylıkla vazgeçmediği görülmektedir. Nitekim Berkyaruk'un dayısı ve Azerbaycan Meliki olan İsmail b. Alp Sungur Yâkuti'ye evlenme teklif ederek Sultan Berkyaruk'a karşı yönetimde ortaklık teklif etmiştir (Sallâbî, 2018: 148) (Merçil, 1997: 60). Bu teklife İsmail'in komutanları razı olmayınca Terken Hatun amacına ulaşamamıştır. Sultan Berkyaruk'un hem dayısı İsmail'i hem de Terken Hatun'u yenmesi üzerine Halife Muktedî-Biemrillâh, 1094 yılında Bağdat'ta Berkyaruk'a "Rükneddin" lakabı vererek onu Sultan ilan etmiş ve adına hutbe okutmuştur.

Sultan Berkyaruk, Terken Hatun haricinde amcası, Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tutuş, halifeden kendisinin de Sultan ilan edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Berkyaruk'a karşı müttefik arayışına giderek oğlu Rıdvan'ı, H.490/ M.1096/ 1097 yılında Antakya valisi Yağsıyan'ın kızı Çiçek Hatun ile evlendirmiştir (el-Azîmî, 2006: 36) (İbnü'l-Adîm, 2014: 70) (İbn Kesîr, 2017: 286). Berkyaruk karşısındaki muhalefetin artması Terken Hatun'u yeniden harekete geçirmiş ve kayınbiraderi Tutuş'a evlilik teklifinde bulunarak mücadelede ortak olabileceklerini bildirmiştir. Bu arada Tutuş tarafından Berkyaruk'un Halep emiri Aksungur ile Urfa emiri Bozan öldürülmüştür (İbnü'l-Adîm, 2014: 71, 73) (İbnü'l-Adîm K. , 2011: 52) (Sallâbî, 2018: 149) (Merçil, 1997: 61) (Usta, 2019: 108-109). Bu siyasi evlilik teklifi Tutuş tarafından kabul edilince Terken Hatun, İsfahan'dan Halep'e doğru yola çıkmış, ancak yolda hastalanarak ölmüştür. Tutuş ise kendi adına Bağdat'ta hutbe okutmayı başarmış, ancak bir yıl sonra vefat etmiştir. Onun vefatından sonra Suriye Selçuklu Melikliği iki kola ayrılmış, Halep Melikliği Rıdvan tarafından idare edilirken, Dimaşk'ın yönetimine ise Dukak gelmiştir.

Sultan Melikşah, Terken, Zübeyde ve Süfriyye Hatun haricinde şarkıcı bir kadınla da evlenmiştir (İbn Kesîr, 2017: 284) (Sallâbî, 2018: 101). Süfriyye Hatun, Melikşah'ın halefleri Sultan Muhammed Tapar ile Sultan Sencer'in anneleridir. İbn Kesir onu, Melikşah'ın gözdesi, çokça sadaka veren, her sene hacılarınla birlikte Mekke'deki fakirlere dağıtılması için erzak gönderen, dindar ve hayır seven bir kadın olarak tasvir etmiştir (İbn Kesîr, 2017: 357). Ayrıca Melikşah'ın Berkyaruk, Tuğrul ve Emir Humâr adlı oğulları vardır. Bununla birlikte kızlarından Gevher Hatun'u Gazneli veliahdı Mesud b. İbrahim'le, diğer kızı Seyyide Hatun'u ise Halife Müstazhir-Billâh ile evlendirmiştir (Özaydın, Melikşah, 2004: 57). İki kızını Abbasi Halifelerine vermesine rağmen Melikşah'ın saltanatla hilafeti birleştirme arzusu gerçekleşmemiştir (Sallâbî, 2018: 102).

2.4. Sultan Berkyaruk Dönemi (1092-1104)

Melikşah'ın vefatından sonra hâkim olunan topraklar onun dört oğlu arasında paylaştırıldığından her biri diğeri üzerinde üstünlük kurmaya ve halifeye baskı uygulayarak saltanatı ilan ettirmeye çalışmıştır. Sultan Berkyaruk, amcası Tutuş haricinde diğer amcaları Arslan Yabgu ve Şihâbüddeve Tekiş'in isyanı ile de uğraşmak zorunda kalmış ve sonrasında Selçuklu Hanedanlığı üzerinde hâkimiyet kurmayı başarabilmiştir. Ancak bu durum birkaç yıl devam edebilmiş ve H.493/ M.1099 yılında Berkyaruk'un kardeşi Gence Meliki Muhammed Tapar ona karşı saltanatını ilan etmiş ve halife Müstazhir-Billâh'ı (1094-1118) da yanına çekerek 1101/1102 yılında adına hutbe okutmayı başarmıştır (İbn Kesîr, 2017: 314). Halife Müstazhir'in Sultan Berkyaruk'a karşı çok da vefalı davrandığı söylenemez. Nitekim 1094 yılında 16 yaşında hilafete gelen halifenin biat işleriyle Sultan Berkyaruk yakından ilgilenmiş ve Müstazhir, Halifet Kurumu'nun askeri ve mali gücünü de onun sayesinde düzenleyebilmiştir (el-Kalkaşendî, 2019: 189). Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında yaklaşık üç yıl devam eden mücadeleler sonrasında Berkyaruk "Sultan", Muhammed

Tapar'ın ise "Melik" unvanı alması kararlaştırılmış ve el-Cezire, Diyarbekir, Azerbaycan ve Musul bölgesi Muhammed Tapar'a bırakılmış, geride kalan kısımlar ise Sultan Berkyaruk'un olmuştur (İbn Tağrıberdi, ty.: c.5, 187-188) (Merçil, 1997: 63). Ancak bu antlaşma da çok uzun sürmemiş ve Muhammed Tapar kendini yeniden sultan ilan etmiştir. Karşılıklı mücadeleler 1104 yılında sona ermiş ve daha önceki bölgelerin haricinde Suriye ve Hille Emiri Sadaka'nın hâkimiyetindeki topraklar Muhammed Tapar'a bırakılmıştır.

Görüldüğü üzere devletin hanedan mensuplarının ortak malı sayılması, her birinin birbirinden bağımsız hareket etmesi, Abbasi halifelerin de arabulucu bir vasıftan ziyade kavgayı harlayan bir karaktere bürünmesi ve saraylarında halktan kopuk bir yaşam tercih etmeleri nedeniyle İslam dünyasının iki büyük otoritesi Haçlıların ilerleyişini durduramamışlardır (Maalouf, 2019: 64). Haçlıların Antakya, Urfa ve Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra halkın nabzını tutmaya ve üst otoritelerle halk arasında köprü kurmaya çalışan Şam Kadısı Ebu Said el-Herevî gibi bazı kimselerin de çabaları işe yaramamıştır. El-Herevî, Kudüslü muhacirlerle birlikte Bağdat'a gelmiş, ancak Sultan Berkyaruk'un kardeşi Muhammed üzerine sefere çıkması nedeniyle onunla görüşmemiştir (Maalouf, 2019: 62). Selçuklu Sultanına derdini anlatamayan el-Herevî, Bağdat halkını galeyana getirerek yöneticiler üzerinde baskı kurması için enteresan bir yol izlemiş ve şehrin en kalabalık cemaatinin olduğu Ulu Camii de bir öğle namazı esnasında Kudüslü muhacirlerle birlikte orucunu bozarak herkesin tepkisini çekmiştir. Kendisine karşı çıkanlara da, bir oruç nedeniyle gösterilen tepkinin neden Kudüs ya da diğer İslam toprakları için gösterilmediğini belirterek cevap vermiştir. Abbasi Halifesi el-Mustazhir ile de görüşen el-Herevî ve Kudüslü muhacirler, Hilafet sarayından tam bir hayal kırıklığı içinde ayrılmış ve halifenin yetkisinin saray duvarlarından dışarı çıkmadığını görmüşlerdir.

Sultan Berkyaruk'un vefatına değin kardeşi Muhammed Tapar ile mücadelesi devam etmiştir. Bu nedenle eski valiler ve emirler, üst yönetimden ümidini keserek ve aralarındaki düşmanlığı bir tarafa bırakarak Haçlılarla mücadele etmeye başlamışlardır. Nitekim 1104 yılında gerçekleşen Harran Savaşı'nın kazanılması ve bu mücadelede II. Baudouin ve Joscelin'in esir alınması, eski Kudüs valisi Artuklu Sökmen ile Musul valisi Çökürmüş'ün güçlerini birleştirmesi sonrasında olabilmıştır.

Sultan Berkyaruk'un H.498/M.1104-1105 yılında vefatından sonra oğlu dört yaşındaki Melikşah Büyük Selçuklu Devleti tahtına getirilmiştir. Ancak bu durum Muhammed Tapar tarafından kabul edilmeyince devlet erkânı araya girmiş, Bağdat'ın batı tarafını Muhammed Tapar, Doğu tarafını da Melikşah'ın -atabegi Emir İyaz ile- kontrol etmesine karar vermişlerdir (İbn Kesîr, 2017: 318). Sultan Muhammed Tapar'a verilen "Dünyanın ve dinin kurtarıcısı (Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn)" unvanı, Müslümanların o dönemdeki Haçlılar karşısındaki durumunu izah etmede ve Sultanlarından beklentilerini görmede yeterli olsa gerektir.

2.5. Sultan Muhammed Tapar Dönemi (1105-1118)

Sultan Muhammed Tapar döneminde Tutuş'un oğulları arasında bölünen Suriye toprakları, Haçlılar haricinde Bâtınîlerin de faaliyet sahası olmuştur. Öyle ki Melik Rıdvan, hâkimiyet mücadelesine girdiği kardeşi Dukak'a karşı Bâtınîlerle işbirliği yapmış ve bu nedenle de Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar, Rıdvan'ı kınayarak onlarla ilişkisine çeki düzen vermesini istemiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 108) (İbnü'l-Adîm K. , 2011: 31). Sultanı karşısında görmek istemeyen Rıdvan da onları Halep'ten çıkarmıştır. Bu arada Halife ile Muhammed Tapar'ın arasındaki yakınlaşma, Halifenin H.502/M.1108/1109 yılında Muhammed Tapar'ın kız kardeşi ile evlenmesinden sonra daha da artmıştır (İbn Kesîr, 2017: 327) (Sallâbî, 2018: 169). Bu evlilikten iki yıl sonra da bir oğulları dünyaya gelmiştir. Bu çocuk, Abbasi Halifelerinin Selçuklu Hanedanına mensup kadınlardan dünyaya gelen ikinci çocuk olduğundan hem Hilafet sarayında hem de Sultanın sarayında şenlikler yapılmıştır.

Halife ile Harun Sultan'ın evliliğinden kısa bir süre sonra Trablus hâkimi kadı Fahrü'l-Mülk Ebû Ali b. Ammâr'ın, Sultan Muhammed Tapar Bağdat'ta iken, hem Sultanla hem de Halife el-

Mustazhir Billah ile görüşmek ve Haçlıların baskınlarına karşı onlardan yardım almak üzere Bağdat'a geldiği görülmektedir (İbnü'l-Adîm K. , 2011: 81). Ancak verilen yardım sözünün yerine getirilmesi bir hayli uzun sürmüş ve şehir Haçlılar tarafından zapt edilerek halkı kılıçtan geçirilmiş ve malları yağmalanmıştır. Fahrü'l-Mülk de bu nedenle Dımaşk hâkimi Tuğtekin'e sığınmak zorunda kalmıştır. 1110 yılında Sayda şehrini ele geçirdikten sonra Halep önlere doğru ilerleyen Haçlılar şehir halkını endişelendirmiş, onlar da çareyi Sultan Muhammed Tapar ile Halife Müstazhir'den yardım talep etmekte bulmuşlardır. Bu hadise sonrasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Haçlılara karşı ilk müdahalesi gerçekleşebilmiştir. Muhammed Tapar, Ahlatşah emiri Sökmen el-Kutbî ile Musul Selçuklu valisi Mevdûd'a bir mektup yazarak cihat ilan ettiğini ve hazırlıklara başlamaları gerektiğini bildirmiştir (İbnü'l-Adîm, 2014: 109) (İbn Kalânîsî, 2015: 42). Artukoğullarından Necmeddin İlğazi de onlara kalabalık bir Türkmen grubu ile katılmıştır. Ancak düzenli bir ordunun hazırlanması zaman aldığından Halep meliki Rıdvan Haçlılara 32.000 dinar, Sur Meliki 7000 dinar ve Şeyzer emiri 4000 dinar para ve bunun yanında atlar, elbiseler ve değerli eşyalar vererek halklarını korumaya çalışmışlardır.

Haçlılar üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci seferi ise bir evlilik hadisesinin yankıları sonrasında gerçekleşmiştir. Halep halkının Haçlılar karşısında zor durumda kalması nedeniyle içlerinde Kazî İbnü'l Fazl el-Haşşab'ın da olduğu bir grup Bağdat'a gelerek, Abbasi hilafetinin pasifliğinden dert yanmış ve hatta Haçlılarla mücadele etmek isteyen Bizans imparatorunu halifeden daha Müslüman gördüklerini belirtmişlerdir (Maalouf, 2019: 87-89). Bununla birlikte bazı camilerin minberlerini kırmışlar, halifeye alenen küfrederek Bağdat sokaklarında kargaşa çıkarmışlardır. Bağdat halkı üzerinde bu durumun bir etki bıraktığı kesindir. Nitekim aynı tarihlerde Abbasi Halifesine eş olarak gelen Selçuklu Sultanının kızının zengin ve şaşaalı çeyizi, bu hadiseleri daha da yukarıya tırmandırmıştır. Öyle ki Halife, kargaşaya sebep olanların tutuklanmasını emrederken, Sultan Muhammed Tapar en yakın bir zamanda bir ordunun hazırlanarak Halep'e geleceğini belirterek hadiseleri yatıştırmıştır. Nitekim Mevdûd komutasında 1111 yılında Halep önlere gelen ordu, Halep Meliki Rıdvan'ın kapıları kapatması üzerine şehre giremeyince yağma hareketlerine başlamış ve Mevdûd cihat için Halep'e gelen askerlerini büyük bir utanç içinde geriye çekmek zorunda kalmıştır. Görüldüğü üzere Haçlılara karşı düzenlenen seferlerin başarısız olmasının nedenlerinden biri de, Suriye'deki Müslüman emirlerin kendi aralarındaki mücadeleyi Haçlılarla mücadeleden daha fazla önemsemesidir (Usta, 2019: 142). Ayrıca Sultan Muhammed'in sağ kolu Mevdûd'un 1113 yılında öldürülmesi sonrasında Sultan, bu hadisenin intikamını almak üzere 1115'de Suriye topraklarına geldiğinde Suriyeli emirlerin Haçlılarla birleşerek ona karşı mücadeleye kalkıştığını görmüştür (Maalouf, 2019: 91). Hem Haçlılar hem de Suriyeli emirler Sultan'ı kendilerine karşı bir tehdit olarak gördüklerinden ona karşı güç birliği etmişlerdir. Nitekim bu hadiseden sonra Sultan Muhammed Tapar, Haçlılarla mücadeleye etmemeye yemin etmiştir.

Sultan Muhammed Tapar'ın Bâtınîlerle olan mücadelesine Halep Meliki Rıdvan'ın ölümünden sonra da devam ettiği görülmektedir. Nitekim Sultan, Rıdvan'ın halefi Alp Arslan'a bir mektup yazarak Bâtınîler meselesinde babası gibi kendisine muhalif olmaması gerektiğini bildirmiş ve bunun üzerine de Alp Arslan Halep'teki Bâtınîleri yakalatarak öldürtmüş ve mallarına da el koymuştur. Ancak Alp Arslan'ın yaşının küçük olması nedeniyle Haçlılar tarafından çok önemsenmemiştir. Bu nedenle de Dımaşk Atabegi Tuğtekin, davet üzerine onun yanına gelerek ordusuna komutan ve kendisine de yardımcı olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Alp Arslan'ın davranışlarında İslam'a mugayir hareketler görünce yanından ayrılarak Dımaşk'a dönmüştür (İbnü'l-Adîm, 2014: 123). Bu arada Halep'te yaşanan bu hadiseler Haçlıların ilerleyişini artırmıştır. Nitekim İbnü'l Adîm bu hususta şunları zikretmektedir:

“Ne gariptir ki, Haleb'i Haçlılardan korumak isteyen emir ve hükümdarlardan hiçbirisi çıkmadı; işte bu nedenle Haçlıları Haleb çevresinden kovup uzaklaştırmak mümkün olmuyordu; bunun asıl nedeni bölgedeki emir ve hükümdarların içinde buldukları iktidar durumlarını korumak için Haçlıların Haleb çevresinde kalmalarını istemeleri idi” (İbnü'l-Adîm, 2014: 124).

Müslüman kadınların bazen istemeyerek, zoraki olarak evlendirildiği de olmuştur. Özellikle taht değişiklikleri sırasında vefat eden emirin karısı, yeni emir ile evlendirilmiştir. Ancak bu evliliklerde dahi İslami uygulamalara uygun olarak kadınların iddet müddetinin dolması beklenmiştir. Ancak bu emre aykırı hareket eden yöneticilere de rastlanmaktadır. Irak şahnesi ve hanedan mensubu Börıbars'ın oğlu Mengüpars, Sultan Muhammed'in vefatından sonra onun cariyesi ve Melik Mes'ûd'un annesi olan kadınla iddet müddeti dolmadan zoraki olarak evlenmiş ve bunun da dâhil olduğu bazı sebeplerden dolayı Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından öldürülmüştür (İbnü'l-Esîr, 2016, 8: 618) (İbn Kesîr, 2017: 349).

2.6. Sultan Sencer Dönemi (1118-1157)

Sultan Melikşah'ın oğlu Sencer, ağabeyi Sultan Berkyaruk döneminden bu yana kendisini taht kavgalarının içinde bulmuş ve Berkyaruk tarafından amcası Arslan Argun'un isyanını bastırmak üzere Horasan'a hareket etmiştir. Bu sefer sonrasında kendisine Horasan bölgesi iktâ olarak verilmiş, ancak 1100 yılındaki Muhammed Tapar ve Sultan Berkyaruk mücadelesinden sonra Berkyaruk, Taberistan, Cürcan ve Horasan'ın büyük bir kısmına sahip olan Habeşî b. Altuntak'ı destek vererek kardeşi Sencer'e sırtını dönmüştür. Nitekim kardeşler arasındaki bu güvensizlik durumu, Sultan Berkyaruk'a karşı muhalif olan Muhammed Tapar ve Sencer'in birleşmesine zemin hazırlamış ve 1103 yılında da çıkan mücadeleler sonrasında Berkyaruk, Sencer'in Horasan ve Maveraünnehir bölgesindeki hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Sultan Muhammed Tapar döneminde de Horasan Meliki olan Sencer, Gaznelilerin Selçuklulara tabii olmasında oldukça etkili olmuştur.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra onun on dört yaşındaki oğlu Mahmud tahta oturtulmuş ve saltanatı Halife Müstâzhir-Billâh tarafından da onaylanarak Bağdat'ta adına hutbe okunmuştur. Ancak Horasan Meliki Sencer, küçük yaşta bir çocuğun hükümdar olamayacağını düşünerek yeğeni Mahmud'un hâkimiyetini kabul etmeyerek 14 Haziran 1118 tarihinde kendi saltanatını ilan etmiştir. Bu arada Halife Müstâzhir-Billâh vefat etmiş yerine Lübâbe adlı bir cariyeden dünyaya gelen oğlu Müsterşid-Billâh halife olmuştur (el-Azîmî, 2006: 50) (Nazmi-zâde, 2014: 95) (Özgüdenli, 2006: 145). Amca-yeğen arasındaki bu iktidar mücadelesi 1119 yılında Sâve civarında yapılan bir savaşla zirveye taşınmıştır (Merçil, 1997: 72). Halife Müsterşid-Billâh, bu mücadeleden Sencer'in galibiyetle ayrıldığını öğrendikten sonra onu Sultan olarak ilan etmiş ve Bağdat'ta adına hutbe okutmuştur. Savaş sonrasında Mahmud'un komutanlarının aracılığıyla Sultan Sencer, yeğeni Mahmud'u affetmiş ve onu veliaht unvanı ile Irak Selçuklu Sultanı olarak ilan etmiştir. Ayrıca ilişkilerin daha samimi bir havaya büründürülmesi amacıyla da kızı Mâhmelek Hatun'u Mahmud ile evlendirmiştir. Ancak bu Hatunun ölmesi üzerine Sultan ona diğer kızı Gevher Neseb Hatun ile evlendirmiştir. Urfalı Mateos Sultan Mahmud'un Gevher Hatun isminde bir baş hatunu olduğunu doğrulamakta, ancak onun Emir İsmail'in kızı olduğunu söylemektedir. Bu durumda Sultan Mahmud'un biri Gevher Neseb Hatun, diğeri de Gevher Hatun isminde farklı eşlere sahip olduğu ya da bu iki ismin aynı şahsa ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Urfalı Mateos, Irak Sultanı Mahmud ile Gevher Hatun'un evliliklerinin 1131 yılında acı bir şekilde sonlandığını, Sultan'ın öleceğini anlayınca başhatunu olan Gevher Hatun'u öldürttüğünü şu sözlerle anlatmıştır:

“Sultan, öleceğini hisseder hissetmez, oğullarının menfaatini düşünüp emir İsmail'in kızı olan karısı Gohar (Gevher) Hatunu saraya çağırdı ve onu askerlerine, gizli olarak kendi gözleri önünde boğazlattı. Sultan, bu işi, karısının tekrar evlenip kendi çocuklarını saltanattan mahrum edebilmesi ihtimalini düşünerek yapmıştı. Çünkü o (yani Sultan), büyük bir hanedandan inmişti ve büyük bir orduya sahip bulunuyordu...O, başhatununu, kardeşi ile evlenmemesi için gözlerinin önünde öldürtmüştü” (Mateos, 2019: 262).

Mahmud'un Irak Selçuklu Sultanı olarak ilan edilmesinden sonra Selçuklular ve Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh arasında sorunlar yaşanmıştır. Bu arada Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud haricinde Halife ile de yakın ilişkiler kurduğu ve 1124 yılında kızlarından birini Halife ile evlendirdiği görülmektedir (İbn Kesîr, 2017: 364)(Özaydın, 2009: 509). Ancak Sultan'ın bu düşüncesi Halife tarafından çok da destek bulmamış, Sultan Sencer ve yeğenlerini birbirine

düşürmeye çalışmış, kısmen de bu çabasında başarılı olmuştur. Nitekim 1131 yılında Mahmud'un ölümünden sonra Irak Selçuklu Sultanlığı arasında cereyan eden iktidar mücadelelerinde, Sultan Sencer tarafından Melik Tuğrul Irak Selçuklu Sultanı ilan edilirken Halife, Mahmud'un diğer kardeşleri Davud ve Mesud'u yanına alarak Mesud'a taç takmış ve onun adına hutbe okutmuştur. Halife esasen önceleri Mesud adına hutbe okutmaya çok yanaşmamış ve hatta bunun kararının Sultan Sencer'e ait olduğunu belirtmiştir. Ancak Sultan Sencer'in Bağdat'a doğru yola çıkmasından sonra Mesud'un safında yer alarak Mesud'u Sultan, Selçukşah'ı veliaht olarak kabul etmiş ve bunun karşılığında da Irak'ı vekili vasıtasıyla idare etmesine müsaade edilmiştir (Merçil, 1997: 73). Halife ve Sultan Sencer arasındaki bu güç yarışına rağmen tarafların mektup göndererek birbirlerine sitem ettiği görülmektedir (el-Azîmî, 2006: 62-63). Sultan Sencer tarafından Irak Sultanı ilan edilen Sultan Tuğrul'un 1134 yılında ölmesinden sonra Mesud, Irak Sultanlığı tahtına oturmuş ve kendisine isyan eden yeğeni Davud'u kızı ile evlendirerek onu veliaht tayin etmiştir. Bu evlilikte de olduğu üzere, Selçuklu Hanedanlığı, aile arasındaki iktidar mücadelelerini önlemek için de siyasi evliliklere başvurmuştur. Sultan Mesud'un hâkimiyeti Sultan Sencer tarafından da kabul edilmiştir. Ancak bu durum siyasi otoriteyi yeniden eline almak isteyen Halife Müsterşid'in hoşuna gitmemiş ve iş birliği yaptığı bazı Türk emirlerle birlikte Sultan Mesud'a karşı harekâta geçmiştir. 1135 yılında Day-Merg civarında gerçekleşen mücadelede Halife esir edilmiş ve bu durum Bağdat'ta büyük bir kargaşaya sebep olmuştur. İbn Kesir Bağdat'taki durumu "madden ve manen huzursuz oldular. Halk, camilerdeki minberleri kırdı ve cemaatle namaz kılmaya yanaşmadılar. Kadınlar, saçlarını başlarını yolarak şehirde dolaşıp halifeye ağıt yaktılar. Onun esir edilmesine yandılar. Diğer beldelerdeki insanlar da Bağdatlılara uydular. Büyük bir fitne meydana geldi ve bu hal memleketin her tarafına yayıldı. Bu hal zilkade ayı boyunca devam etti" (İbn Kesîr, 2017: 385) sözleriyle aktarmıştır. Sultan Mesud, Halife hakkında hüküm beklediğine dair Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e haber gönderdiğinde, Sencer yaşanan hadiselerle ilgili olarak onun salıverilmesini ve görevine iade edilmesini istemiştir. Ancak halife esir edildiği yerden Bağdat'a dönerken bir Bâtînî tarafından öldürülmüş ve yerine Râşid Billâh (1135-1137) hilafet makamına oturmuştur (Nazmi-zâde, 2014: 96) (Sallâbî, 2018: 181-182).

Haçlılarla mücadelede Selçuklu Sultanlarının tavrı da oldukça önemlidir. Zira başta Belek Gazi, İlgâzî ve İmâdüddin Zengî gibi atabegler bağlı oldukları Sultanın emrine göre hareket etmekte, bazen bir emir ya da Abbasi halifesinin olası saldırısına karşı onların himayelerine ihtiyaç duymaktaydılar. Sultanlar da iç ve dış düşmanlarına karşı topraklarını korumak için bir taraftan mücadele etmekte diğer taraftan da halifelerin, bazı emirlerin veya hanedana mensup birinin kızları ile evlenerek yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadırlar. Nitekim Irak Selçuklu Sultanı Mesud, 1138 yılında Sultan Berkıyruk'un kızı ve eşi olan Zübeyde Hatun'un ölmesinden sonra Selçuklu hanedanından Kavurt'un kızı ile evlenmiş (İbnü'l-Esîr, 2016, 9: 143) ve evlilik merasimi Bağdat'ta üç gün süren şenliklerle tamamlanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre önce ise Sultan'ın katlettiği Dübeys b. Sadaka'nın kızı Süfra Hatun ile evlenmesi ve bu düğün için de yedi gün boyunca Bağdat'ta şenlikler yaptırması şaşırtıcıdır (İbn Kesîr, 2017: 393). Sultan, Dübeys'i Halife Müsterşid Billâh'ın intikamını almak için öldürttüğünü belirtmiştir (el-Azîmî, 2006: 72) (Özaydın, 1994: 14). Ancak bu hadiseler öncesinde halifenin İlgâzi'ye haber gönderip kızı ile Dübeys'in nikâhını fesh etmesini istemesi ve halifeye ait birçok bölgenin Dübeys ve adamları tarafından yağma edilmesi, ikisi arasında ciddi sorunların olduğunu da göstermektedir (İbnü'l-Adîm K. , 2011: 86) (el-Azîmî, 2006: 52). Ancak Halife, her ne kadar Bâtînîler tarafından öldürülse de, azmettiricisi olarak Sultan görülmüş ve o da bu suçu Dübeys'e yüklemiştir. Dübeys'in Selçuklu şehzadeleri arasında taraf değiştirerek onları birbirlerine karşı mücadeleye davet etmesi, 1124 yılında Haçlılarla birleşerek Halep Müslümanlarını abluka altına alması, Bedevilerle birleşerek yağma akınları yapması, bazı emirleri Sultan Mesud'a karşı kışkırtıp daha sonra onların arasından ayrılarak Sultan'ın hizmetine girmesi gibi durumlar göz önüne alındığında, Dübeys'in Sultan tarafından öldürülmesinin ardında birçok sebebin yer aldığı görülecektir (Özaydın, 1994: 14). Bununla birlikte Sultan'ın Dübeys'in kızı ile evlenmesi muhtemelen kendi vicdanını rahatlatmak ya da Dübeys'in arasının iyi olduğu Selçuklu hanedanı ve Hille Emirliği'ni kızdırmamak için olsa gerektir.

Halife Râşid Billâh da selefi Müsterşid-Billâh gibi Selçuklu Hanedanlığı arasındaki iktidar mücadelelerine dâhil olmuş ve Bağdat'ta Sultan Sencer ve Irak Sultanı Mesud adına okunan hutbeyi sonlandırarak Melik Dâvud adına hutbe okutmuştur. Ayrıca Halife, Melik Davud, İmâdüddin Zengî ve bazı Türk emirleri yanına çekmeyi başarmış ve Sultan Mesud'a karşı mücadeleye girişmiştir. Sultan Mesud karşısında mağlup olan Halife Râşid, affedilmesine ve hatta bazı topraklar kendisine iktâ edilmesine rağmen Sultan Mesud ile mücadele etmek için taraftar toplamaya başlayınca ulemanın da görüşü alınarak 1137 yılında İsfahan'da öldürülmüş ve yerine Muktefi-Liemrillâh görevlendirilmiştir (el-Azîmî, 2006: 73) (İbn Kesîr, 2017: 389) (Merçil, 1997: 76).

Halife Muktefi-Liemrillâh, uzunca bir zamandır Selçuklu Hanedanlığı ile Abbasi halifeleri arasında cereyan eden olumsuz durumu ortadan kaldırmak için Sultan Muhammed Tapar'ın kızı ile evlenmek istediğini belirtmiştir. Halife ile Sultan Muhammed Tapar'ın kızı Fatıma Hatun H.534/M.1139 yılında evlenmiştir. Söz konusu bu izdivaç için Bağdat şehrinin giriş-çıkışları kapatılarak günlerce eğlenceler tertip edilmiştir (İbn Kesîr, 2017: 400). İbnü'l-Esîr, bu düğünün tarihini 1140 olarak vermiş ve "dillere destan bir düğün" olarak zikrettiği bu merasim için Bağdat kapılarının birkaç gün kapatıldığını belirtmiştir (İbnü'l-Esîr, 2016, 9: 151). Bu durum karşısında Selçuklu Hanedanlığı da harekete geçmiş ve söz konusu izdivaçtan bir yıl sonra Sultan Mesud'un halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlendirilmesine karar verilmiştir. Ancak bu izdivaç, Sultanın ölümü nedeni ile gerçekleştirilememiştir.

Sultan Sencer 1141 yılında Karahitaylarla yapılan Katvân Savaşı'nda yenilgiye uğramış ve maiyetindeki az sayıda asker ile birlikte Tirmiz'e kaçarken, eşi Terken Hatun ile bazı emirleri esir düşmüştür. Bu savaş Büyük Selçukluların yıkılışına zemin hazırlamıştır. Zira bu yenilgiden kısa bir süre sonra Hârizmşahlara ve Gurluların Selçuklu topraklarına baskınlar düzenlemesi nedeniyle de Sultan Sencer zor durumda kalmıştır. 1153 yılında meydana gelen Oğuz İsyanı'nda esir düşen Sultan Sencer, üç yıllık esaretten sonra Müeyyed Abaya tarafından kurtarılarak hürriyetine kavuşturulmuştur. 1157 yılından sonra da her bir bölge birbirinden bağımsız hareket ederek devletin zayıflamasına neden olmuştur (Kafesoğlu, 1992: 47).

3. DÜĞÜN MERASİMLERİ

3.1. Mehir ve Çeyiz

İslam akaidine göre evlenecek erkeğin kız tarafına belirli bir miktarda para ya da mal vermesi (mehir) ile başlayan evlilik süreci, düğün merasimi ile bitmektedir. Zengin ya da fakir olmasına bakılmaksızın kız tarafına mutlaka bir mehir verilmesi Bakara 2/236-237., Nisa 4/4, 24, 25 ve Maide 5/5. ayetlerde de belirtilmiş ve mehrin miktarında aşırıya kaçmaması tembih edilmiştir (Aydın, 2003: 389). Mehir, mehr-i muaccel (nikâh anında ödenmesi) ya da mehr-i müeccel (bir kısmını ya da tamamını nikâh sonrası ödeme) şeklinde verilmiştir. Mehrin miktarı, şayet nikâh akdi yazılı olarak belgeleniyorsa mutlaka bu belgeye yazılmıştır. Mehrin kararlaştırılması ya da ödenmesinden sonra da düğün merasimi gerçekleşmiştir. Bu merasimler sade bir nikâh töreni ile ya da günlerce süren merasimlerle de yapılmıştır. Ancak Müslüman kadınların aksine Haçlı kadınları beraberinde yüklü bir miktarda çeyiz, para, silah ya da gemi getirerek erkek evine gelişlerini gösterişli bir hale büründürmüşlerdir.

Toplumun her kesimine göre taraflar arasında ayarlanan belirli bir mehir miktarı bulunmaktadır. Sultan kızları ile Halifelerin ya da tam tersi durumundaki evliliklerde mehir miktarı genelde 100.000 dinar olarak belirlenmiştir. Selçuklu hanedanı ile Abbasi Hilafeti arasındaki ilk izdivaç olan Halife Kaim ve Hatice Arslan Hatun'un izdivacında da 100.000 dinar ödenmiştir (İbn Kesîr, 2017: 168). Tuğrul Bey de, Halife Kaim'in kızı Seyyide Hatun ile evlenebilmek için veziri Amîdü'l-Mülk, halifenin hanımı Hatice Arslan Hatun ve bir grup haciplerden müteşekkil bir heyeti 100.000 altın dinar, altın ve gümüşten yapılmış mücevherat ile birlikte Bağdat'a göndermiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 91-93). Ayrıca gönderilen çeyizler halife tarafından kızına verilirse, Ferruh ismindeki hacibin Seyyide Hatun'un kapısından ayrılmayarak ona hizmet etmesi istenmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî gönderilen çeyizlerin neler olduğunu biraz daha detaylandırarak şu şekilde aktarmıştır:

“100 altın, çeşitli cinsten 100 giysi, 2250 parça mücevher, herbirinin ayarı 1-3 miskal arasında bulunan 120 inci, 640 parça kırmızı yakut ve pembe Bedehşan süsü, 58 parça firuze, 28 parça büyük sim şeritli zümrüt, 8-12 parça saf cam, 14 parça ziynet eşyası (işlenmiş taç, bilezikler, küpe, yüzükler, yakut işlemeli halhallar, eğer ve minyatür taşlar, yemek kapları, sini, altın kâseler, tepsi, taslar, ibrikler), yer ve yatak yaygıları, yorgan ve çarşaf örtüleri, halı, kilim, her biri at üzerinde resmi elbiseli ve altın gerdanıklı 35 cariye, 20 hizmetçi, 80 at ve katır, 100 kişilik askeri birlik ve pek çok çadır” (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 96-97).

Bahsedilen bu çeyiz, evlilik kararına olumlu bakılmadığından geri gönderilmiş, ancak arada geçen süre zarfında Halife ve kızı Seyyide Hatun ikna olunca Tebriz’de kıyılan nikâh akdinde 400 dirhem ve bir altın dinar karşılığında nikâhın gerçekleştiği yazılmıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 107). Ancak İbn Kesir ve Abdurrahman İbnü'l-Cevzî nikâh akdinin 400.000 dinar mehir olarak kaydedildiğini belirtmektedir (İbn Kesîr, 2017: 199) (İbnü'l-Cevzî, 2014: 79) (Sallâbî, 2018: 75). Seyyide Hatun ile Tuğrul Bey’in evliliğinden 6 ay sonra Tuğrul Bey’in ölmesi nedeniyle vezir Amîdülmülk, Seyyide Hatun’dan Sultana ait olan değerli mücevherleri istemiş, o da mücevherlerin kendisinde olmadığını belirtince Seyyide Hatun’un iktalarına el konulmuştur. Ancak Seyyide Hatun’un Bağdat’a ulaşmasıyla bu iktalar yeniden gündeme gelmiş ve iktaların Tuğrul Bey tarafından bizzat verildiğinden Seyyide Hatun’da kalmasının daha uygun olduğu hususunda hemfikir olunmuştur (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 132).

Sultan Melikşah döneminde, Abbasi halifesi vezirini Sultan Melikşah’a göndererek kızı Mâh-Melek Hatun’a talip olmuştur. Sultan istemese de kızını Halifeye vermiş ve elçinin, başta mehir olmak üzere birçok hususun kararlaştırılması için Terken Hatun’la görüşmesini daha uygun bulmuştur. Terken Hatun, öncelikle kızının Gazneli ve Karahanlı Sultanları tarafından da istendiğini belirterek 400.000 dinar başlık parası talep etmiştir. Ancak halife ile başlık parasının pazarlık unsuru haline getirilmesinin uygun olmadığını belirtilmesi üzerine 100.000 dinar başlık parasının yanında 50.000 dinar süt hakkına razı olmuş, ayrıca halifenin kızı ile evliliği boyunca başka bir cariye ya da bir kadınla evlenmemesi hususunda söz alınmıştır (İbnü'l-Cevzî, 2014: 133) (Bundâri, 1943: 72) (Müneccimbaşı, 1285: c.2, 536) (Bezer, 2011: 510). İbn Kesir nikâh akdinde 50.000 dinara anlaşıldığını belirtmiştir (İbn Kesîr, 2017: 253). 1087 yılında gerçekleşen bu evlilik merasiminde halifenin büyük bir ziyafet vererek düğününü taçlandırdığı ve başta Terken Hatun olmak üzere onun yanındaki kadınlara hil’atler hediye ettiği görülmektedir.

Mâh-Melek Hatun’un çeyizi 130 deve ve üzerinde 12 gümüş sandık bulunan 74 katır üstünde taşınmıştır. Katırların önünde 30 at bulunurken, Mâh-Melek Hatun etrafında 200 has cariye bulduğu bir taht-ı revan içinde saraya getirilmiştir (İbnü'l-Cevzî, 2014: 145) (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 279) (Nazmi-zâde, 2014: 92). Gelin alayının en önünde de Vezir Nizâmülmülk ile Ebû Sa’d el-Müstevfi yer almıştır. Ayrıca gelinin çeyizinin üç günde ancak taşınabildiği, deve ve katırların ipek örtülerle süslediği, yularlarının ipek olduğu, boyunlarına altın kolye takıldığı, sandıkların da altın, gümüş ve değerli mücevherlerle dolu olduğu belirtilmiştir.

Halife el-Mustazhir Billâh (ö. H.512/ M. 1118) ile Sultan Melikşah’ın kızı ve Sultan Muhammed Tapar’ın kız kardeşi Harun Sultan’ın izdivacında (1108/1109) da mihr olarak da 100.000 dinar verilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2016, 8: 555) (İbn Kesîr, 2017, 12: 327). Nikâh töreni İsfahan’da gerçekleşmiş ve düğünde etrafa altın saçılarak bir nevi sadaka verilmiştir. Ancak Harun Sultan’ın Bağdat’a götürülmesi 1111 yılında gerçekleşmiş ve Bağdat sokaklarında görülmemiş şenlikler yapılmıştır. İbn Kesîr, Sultanın çeyizinin 162 deve ve 27 katır üzerinde taşınabildiğini belirtmiştir (İbn Kesîr, 2017: 330).

Müsterşid-Billâh’ın bir taraftan Sultan Sencer’in kızını alarak onunla görünürde iyi geçinmeye çalışırken diğer taraftan da Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar’ı (ö. H.525/ M.1131), Sultan Sencer’e karşı kışkırtıp amca-yeğen arasındaki ihtilaftan yararlanarak Hilafet Kurumu’nu kendi şahsında güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Sultan Sencer ve Sultan Mahmud arasında bir süre sonra ortaya çıkan mücadelelerde Sultan Mahmud yenilmiş ve bazı şartlar altında annesi Seferiye Hatun’un ricası üzerine bağışlanmıştır. Selçuklu Hanedanı arasında

yaşanan bu iktidar mücadelesi, yine bir evlilik hadisesi ile tatlıya bağlanmıştır. Sultan Mahmud, Sencer'in kızı Mâhmelek Hatun ile evlendirilmiş ve onun ölümünden sonra da diğer kızı Gevher Neseb Hatun, Mahmud'un ikinci eşi olmuştur (Özaydın, 2003: 371). Yaşanan hadiselerle rağmen halifenin Sultan Mesud'un kız kardeşi Fatıma binti Muhammed b. Melikşah Hatun ile H.531/M.1136/1137 yılında evlenerek Selçuklu Hanedanlığı ile arasını iyi tutmaya çalıştığı görülmektedir. Bu evlilikte de 100.000 dinar mehir ödenmiştir (İbn Kesîr, 2017: 392). Nikâh akdinde devlet erkânından bazı kimselerin yanı sıra vezirler ve ümera da hazır bulunmuş ve davetlilerin üzerlerine saçılan altın, mücevher ve paralarla gönülleri hoş tutulmuştur.

3.2.Aracılar, Nikâh ve Gelin Alma Hadisesi

Evlilikler genellikle her iki tarafı da yakından tanıyan ya da ilmî payesi yüksek birisinin aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve gelin alma merasiminin nasıl olacağı da bu aracı sayesinde belirlenmiştir. Örneğin Sultan Tuğrul ile Halife Kaim'in kızlarının düğününde halifenin eşi, Sultan Tuğrul'un yeğeni Hatice Arslan Hatun'un rolü bir hayli fazladır. Bununla birlikte vezirler, hacıpler ve elçilik görevinde bulunmuş diplomatlarda genellikle mehir ve evlenme işlerinin tamamlanmasında etkili rol oynamışlardır. Ancak evlilik hadiselerinde hem şer'i hem de örfî meselelere hâkim olduğundan kadılar, daha ziyade aracı olarak tercih edilmiştir. Örneğin; Tuğrul Bey'in Seyyide Hatun ile evliliğinde meydana gelen bazı pürüzleri ne Hatice Hatun ne de Sultan Tuğrul'un veziri Amîdülmülk ortadan kaldıramayınca devreye Rey bölgesinin Kadıkkudat'ı girmiş ve halifenin gözünü korkutarak evliliğin gerçekleşmesini sağlamıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 95). Nikâh akdinden önce Sultan Tuğrul, Bağdat'a gelmiş ve halife tarafından kendisine bir cübbe, giysiler, tolga ve kendi binitlerinden bir at hediye edilerek merasimden önce gönlü alınmıştır. Daha sonra vezir Amîdülmülk, hilafet sarayına gelerek sultanın altın yüzüğünü halifeye göstermiş ve Seyyide Hatun'u alarak Tuğrul Bey'in yanına gideceğini belirtmiştir. Bu durum Halife tarafından önce kabul görmemiş, ancak Sultanın maiyetinin fazla olması ve barınma sorunu yaşanması nedeniyle Dicle Nehri kıyısındaki Darü'l-Memleke'ye çadırlar kurulmasına ve Seyyide Hatun'un da oraya götürülmesine karar verilmiştir. Seyyide Hatun'un bu izdivaçtan çok da memnun olmadığı görülmektedir. Bu hususta İbn Kesir gelinin gelmesi ve yaşanan hadiseleri şu şekilde aktarmaktadır:

“Dicle'den hükümet konağına kadar olan yerlere çadırlar kuruldu. Davullar ve zurnalar çalındı. Gelinin hükümet konağına gelişi esnasında şenlikler düzenlendi. İçeriye girdiğinde altın işlemeli bir tahta oturtuldu. Yüzünde duvağı vardı. Sultan Tuğrul Bey içeri girdi. Gelinin önünde durdu yeri öptü ancak gelin onun için ayağa kalkmadı ve duvağını da açmadı. Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey dönüp sarayın sahnına vardı. Hacıpler ve Türkler sevinç ve sürurlarından oynuyorlardı. Tuğrul Bey, kendi kardeşi Davud'un kızı ve aynı zamanda Halifenin hanımı ile geline iki kıymetli gerdanlık ve cidden çok büyük bir kırmızı yakut parçası gönderdi. Ertesi gün yine gelinin yanına gelip yeri öptü ve gelinin oturmakta olduğu tahtın yanında gümüşten bir taht üzerinde oturdu. Bir süre bekledi, sonra yine odadan çıktı ve geline kıymetli ve çok sayıda mücevher parçası, altınla işlenmiş bir de ferace gönderdi. Birkaç gün böyle devam etti. Her gün gelinin yanına gidip yeri öpüyor ve karşısında taht üzerinde oturup bekliyor, sonra odadan çıkıp gidiyordu ve geline yine armağan ve hediyeler gönderiyordu. Ancak geline ilişmemişti. Yedi gün böyle devam etti. Bu yedi gün zarfında her gün büyük ziyafetler veriyordu. Yedinci günde bütün ümeraya hil'atler giydirdi” (İbn Kesîr, 2017: 200-201).

Bazı kaynaklarda Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun'un beraber olmadığı, zira yetmiş yaşında bir adam olan Tuğrul Bey'in bu izdivacı nefsi arzularından ziyade Abbasilerle Selçuklular arasında bir bağ kurulması amacıyla yaptığı belirtilmektedir (Haarmann, 2001: 153). Nitekim İbn Kesîr'in bu aktarımı göz önünde alınırsa bu ifadelerin doğru olabileceği düşünülmektedir. Tuğrul Bey, düğün sonrası bir sefere çıkmak üzere Bağdat'tan ayrılmış ve halifeden izin alarak beraberinde Seyyide Hatun'u da götürmüştür (Sallâbî, 2018: 76).

Sultan Alparslan döneminde Halife Kaim-Biemrillâh'ın oğlu Emir Uddetü'd-Din ile Sultanın kızı Süfriyye arasında gerçekleşen nikâh, Nişabur'da yapılmıştır. Nikâh merasiminde Sultan da hazır bulunmasına rağmen vekâletini Nizâmülmülk'e vererek bu durumu da sesli olarak söylemiştir. Halifenin vekili olarak nikâha katılan Amîddüdevle de vekâletini kabul ettiğini belirterek nikâh

merasimine başlanmıştır. Nikâh gerçekleşikten sonra da Sultan, yanındaki iki tabakta bulunan incileri davetlilerin üzerine saçmış ve ayrıca kaftanının içinde yer alan üç kese mücevher dolu torbayı da Amîdüddeve'ye hediye etmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 178-179). Amîdüddeve bu keseleri kabul ettikten sonra davetlilerin üzerine saçarak, Sultan kadar cömert olduğunu göstermeye çalışmıştır. Nitekim her bir taraf temsil ettiği devletin gücünü aynı zamanda sergilediği cömertlikle de göstermeye çalışmaktadır.

Sultan Melikşah'ın kızı Mâh-Melek Hatun'un düğünü için aracı olarak giden Fahruddeve beraberinde değeri 20 milyonu bulan değerli hediyelerle birlikte gitmiş ve bunları Sultan'a, vezirlere ve devlet ricaline Halife adına hediye etmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 244). Ancak onun ziyareti sırasında Sultan, ölen oğlu Davud'un yasını tuttuğundan evlilik görüşmeleri kızın annesi Terken Hatun ile yapılmıştır. Terken Hatun mehrin miktarını belirttikten sonra, halifenin cariyesi ve başka bir eşi olmaması ve Halifenin annesi, halası, büyükannesi ve akrabalarından önde gelen bazı kimselerin yanına gelerek kızının istemesini şart koşmuştur. Karşılıklı anlaşıldıktan sonra nikâh akdi gerçekleştirmiş ve nikâhtan 5 yıl sonra Mâh-Melek Hatun, 130 deve yükü çeyizle Abbasi sarayına getirilmiştir. Öyle ki develerin çulları Rum ipeğinden, çeyizlerin çoğu altın ve gümüşten, yetmiş dört katır üzerindeki çullar Meliki ipeğinden, çanları ve yularları altın ve gümüşten yapılmıştır. Ayrıca altı katırın üzerinde on iki gümüş sandık ve sandıklar içerisinde de mücevher ve ziynetler, katırların önünde de eyerleri murassa mücevherlerden ve altından yapılmış otuz üç at yer almıştır (İbn Kesîr, 2017: 267). Çeyizlerin arasında meliki ipeği ile örtülü bir beşik de yer almıştır. Mâh-Melek Hatun bu görkemli çeyizi ile Abbasi sarayının önünde ellerinde meşalelerle birlikte bekleyen 300 asker ile birlikte halifenin veziri Ebû Şüca tarafından karşılanmıştır. Gelin getirme merasiminde sadece karşılayanların değil kız tarafının da ellerinde mumlarla ve meşalelerle geline eşlik ettiği görülmektedir. Gelinin saraya girişini İbn Kesir şu şekilde aktarmıştır:

“Sonra Sultan Melikşah'ın kızı ve halifenin yeni karısı herkesten sonra muazzam bir mahfe içinde geldi. Üzerine altınlar ve mücevherler vardı ki kıymeti takdir edilemez. Mahfenin çevresinde de 200 Türk cariye vardı. Bu cariyeler de acayip derecede süslenmiş ve göz kamaştırıcı bineklere binmişlerdi. Gelin bu halde hilafet sarayına girdi. Sarayın haremî süslenmiş ve mumlar yakılmıştı. O gece halife için cidden göz alıcı muazzam bir geceydi” (İbn Kesîr, 2017: 267).

H.518/M.1124/1125 yılında Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh (1118-1135), Sultan Sencer'in kızını istemek için Kadı Ebu Sa'd el-Herevî'yi aracı tayin etmiştir (İbn Kesîr, 2017: 364). Ayrıca gelin için de Dicle kıyısında bir saray yaptırmaya başlamıştır.

Bazı durumlarda gelin, aracı kadı ile birlikte müstakbel eşine gönderildiği de olmuştur. Haçlılarla mücadele etmekten ziyade Urfa Kontu Joscelin (1119-1131) ve Kudüs kralı II. Baudouin (1118-1131) ile işbirliği yaparak Halep'i ele geçirmeye çalışan ve bu nedenle Haleplerin lanetlediği Dübeyş b. Sadaka (ö. 529/1135) da Kufe şehrinin Kadı'sı Ebû Ca'fer Abdü'l-Vâhid b. Ahmed es-Sakafi'yi Mardin emiri İlgazî'ye göndermiş ve ondan Kadı aracılığıyla kızını istemiştir. İlgazi bu evliliğe razı olduktan sonra es-Sakafi ile birlikte 1121/1122 yılında kızını Dübeyş b. Sadaka'ya göndermiştir (İbnü'l-Esîr, 2016, 8: 622) (Mateos, 2019:269).

Düğün merasiminden sonra gelinin müstakbel eşinin yanına götürülemediği durumlar da vardır. Kızın yaşının küçük olması, hastalık ya da yolların güvenli olmaması gibi durumlar gelin alma işleminin hemen gerçekleşmemesinin nedenleri arasındadır. Nitekim 1140 yılında Sultan Mes'ûd, Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın kızıyla evlenmiş, ancak kızın yaşının küçük olması nedeniyle gelinin eşinin sarayına gitmesi beş yıl sonrasına ertelenmiştir (İbnü'l-Esîr, 2016, 9: 153).

3.3. Düğün Ziyafeti

Büyük Selçuklu Devleti'nin en meşhur vezirlerinden biri olan Nizâmülmülk Siyasetnâme adlı eserinde Sultanların daima iyi sofralar kurmak zorunda olduklarını ve bu sofranın da sabahın erken saatlerinde hazırlanması gerektiğini bildirmiştir (Nizâmü'l-Mülk, 1982: 163). Ayrıca Sultan Tuğrul'un iyi sofralar kurmada oldukça titiz olduğunu, ava ya da çöle gezintiye çıktığında yanında 20 katır yükü yiyecek gittiğini, sofrasının oldukça çeşitli olduğunu ve yanındaki emirlerin ve beylerin

bu durum karşısında hayretler içinde kaldıklarını da sözlerine eklemiştir. Bununla birlikte Sultanın sofrasından memnun bir halde kalkmayan insanların söylemlerinin, Sultanın şerefine gölge düşüreceğine inanıldığından Büyük Selçuklu Devleti'nde verilen ziyafetlere oldukça dikkat edilmiştir. Düğün gibi özel merasimlerde de ziyafetler oldukça abartılmıştır.

Abbasi Halifeleri ve Selçuklu Hanedanlığı arasında gerçekleşen düğünlerde Bağdat şehri genelde merasim yeri olarak belirlenmiş ve şehrin giriş-çıkış kapıları 3, 5 ya da 7 gün kapatılarak sabahın erken saatlerinden itibaren çeşit çeşit yiyeceklerin olduğu sofralarla donatılmıştır. Nizâmülmülk de "Her gün yemek vermekte kusur etmemek gerekir. Cihanda ad kazanmış ve kazanmakta olan herkes, bunu ekmek vermekten elde etmişlerdir. Nankör ve hasis insanların kötülüğü iki cihanda söylenmiştir" (Nizâmü'l-Mülk, 1982: 166) diyerek bahsedilen hususu teyit etmektedir. Ayrıca gelinin ailesine hil'atler giydirilmiş ve düğüne katılan insanların başına da altınlar saçılmıştır.

Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun'un nikâh töreninden hemen sonra ikinci vakitlerinde bir sofraya kurulmuş ve sofrada ok atan bir adam büyüklüğünde şeker heykelleri yer almıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 107). Ayrıca sofranın yağmalanmaması için uzunca hazırlanan sofranın iki tarafına filler yerleştirilmiş, şöleden sonra filler çekilerek insanların yemek yemesine müsaade edilmiştir. Ziyafet sofrasının en başında taht üstünde Halife ya da Sultan bulunmakta, onun hemen yanında da rütbesine göre emirler oturtulmaktadır. Sultan'ın ya da Halifenin müsaadesinden sonra yemeğe başlanılmıştır. Sultan Tuğrul Bey, Bağdat'ta yedi gün boyunca düğün merasimi için ziyafetler vermiştir (İbn Kesîr, 2017: 201).

Sultan Melikşah'ın kızı Mâh-Melek Hatun ile Halife Muktedî-Biemrillâh'ın düğün ziyafetleri de, Sultanın kızının saraya girişinin ertesi gününde yapılmıştır. İbn Kesîr'e göre düğün merasimi için hazırlanan sofraların o zamana kadar misli görülmemiştir (İbn Kesîr, 2017: 267). Öncelikle Halife, kayınpederi Sultan Melikşah için büyük bir ziyafet tertip etmiş ve iki bin kuzu, tavuk ve helvadan oluşan bir sofraya hazırlanmıştır (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 275). Ayrıca Sultanın maiyetindeki askerlere de her gün 6 eşek yükü yiyecek göndermiştir. Genel ziyafet için de 40 bin şekerden kudret helvası yapılmıştır. Sofralarda adet olduğu üzere yabani hayvan ya da kuş motifli şekerlemeler yer almıştır (İbnü'l-Cevzî, 2014: 141). Ziyafet sonrasında da mutat olduğu üzere davetlilere ve hatta davete gelemeyenlere dahi hediyeler verilmiştir.

4. SONUÇ

Sultan Tuğrul Bey döneminde başlayan Abbasi-Selçuklu Devleti ilişkileri, iki hanedanlık arasında gerçekleşen siyasi evliliklerle farklı bir mecraya taşınmıştır. Bağdat'ta Şii Büveyhileri yenmesine rağmen Abbasi Hilafetine dokunmayan Tuğrul Bey, Hilafet kurumunun yeniden eski itibarını kazanmasını sağlamış, halifeye verilen iktalarla ve gönderilen vergilerle ekonomik açıdan da Hilafet Kurumu'nu rahatlatmıştır. Bunun karşılığında Halife Kaim-Biemrillâh, yönetimden vazgeçerek kendisine verilen yerlerin yönetimini Tuğrul Bey'e bırakmıştır. Yaşantısında Hz. Peygamberi örnek aldığı görülen Tuğrul Bey, kendi soyunu Hz. Peygamberin sülalesi ile birleştirmek için iki hanedanlık arasındaki evliliklere oldukça önem vermiş ve halefleri de onun bu uygulamasını devam ettirmişlerdir. Ancak yapılan ilk evliliklerin çok da başarılı olduğu söylenemez. Nitekim ilk kez Hilafet sarayından Selçuklu ailesine gelin giden Seyyide Hatun'un verilmemesi için bir çok çareye başvurulmuş, ancak siyasi, ekonomik ve dini baskılar sonucunda Halife, kızını vermek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında daha önce Hilafet sarayına gelin gönderilen Sultan Tuğrul'un yeğeni Hatice Arslan Hatun da baba ocağına geri getirilmiştir. Seyyide Hatun ile Sultan Tuğrul'un zifafının uzunca bir zaman sonra gerçekleşmesi esasen bu evliliklerin siyasi bir hamleden ibaret olduğunu en bariz şekilde göstermektedir. Nitekim Sultan Melikşah döneminde Abbasi halifesi ile Melikşah'ın kızı Mâh-Melek Hatun arasında gerçekleşen izdivaç, boşanma ile sona ermiş ve Mâh-Melek Hatun oğlu ile birlikte İsfahan'a geri dönmüştür. Vezir Nizâmülmülk'ün çabaları sayesinde Hilafet Kurumu ile Selçuklu Devleti arasında büyük bir kriz yaşanmamıştır. Ancak vezirin ölümünden sonra Melikşah ve karısı Terken Hatun Halifeden dünyaya gelen torunlarını veliaht ilan etmek istemiş ve bu hususu kabule yanaşmayan Halifenin on gün içinde şehri terk etmesini emretmişlerdir.

Sultan Melikşah'ın vefat etmesiyle saltanatın ve hilafetin birleştirilmesi düşüncesi gerçekleşmemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde her ne kadar Abbasi Hanedanlığı ile bir akrabalık kurulmak istense de, diğer Türk-İslam Devletleri ile de mutad olduğu üzere evlilikler yapılmıştır. Ayrıca Türk geleneklerine uygun olarak da ölen kişinin dul eşi, onun kardeşi ile evlendirilmiştir. Sultan Alparslan döneminde bu tarz evliliklere oldukça rastlanmaktadır. Nitekim İslam dünyasında dini ve siyasi birliğin sağlanabilmesi, Fâtımîlerin ortadan kaldırılarak Müslümanlar arasındaki çift başlılığa son verilmesi ve Ehl-i Sünnet itikadının korunabilmesi için sadece Abbasi Hilafeti ile değil, Türk-İslam Devletleri ile de evlilik yoluyla akrabalık bağı kurulması gerekmektedir. Bu amaç uğruna Abbasi Halifeleri ile Selçuklu Sultanları hemfikir olmuş ve birbirlerini maddi ve manevi yönden koruyarak yardımcı olmuşlardır.

Abbasi Halifelerinin Sultan Berkıyaruk döneminden itibaren, hanedanlık arasındaki siyasi olaylara müdahale ettiği görülmektedir. Nitekim Melikşah'tan bu yana -bir evliliğin de dâhil olduğu- bozulan ilişkiler bir türlü düzeltilememiş ve her iki taraf arasında yapılan evlilikler sorunları gidermede çok da yardımcı olamamıştır. Ancak buna rağmen ilişkiler asla sonlandırılmamış ve Sultanlar, Halifenin huzuruna geldiğinde yer öperek saygılarını gösterirken Halifeler ise unvanlar vererek ve hil'atler giydirek onları taltif etmişlerdir. Bununla birlikte Halifelerin Hilafet kurumunu Selçuklu otoritesinden kurtarmak için şehzadeler arasında taraf olduğu da görülmüştür. Yaşanan birçok olumsuz hadiseye rağmen Sultan Sencer döneminde ilişkilerin düzeltilmesi için başvurulan yöntem, yine evlilik olmuştur.

Abbasi-Selçuklu Hanedanlığı arasında gerçekleşen izdivaçlarda genellikle 100.000 dinar mehir miktarı olarak belirlenmiş ve bununla birlikte hem isteme öncesinde hem de nikâh sonrasında taraflar birbirlerine değerli hediyeler vermişlerdir. Ayrıca gelinlerin görülmemiş çeyizleri de dönemin kaynaklarında detaylı olarak aktarılmıştır. Düğün merasimleri; büyük bir ziyafet verilerek ve şölenler tertip edilerek gerçekleşmiştir. Ziyafetten sonra da davetlilerin üstüne altın, gümüş ya da inci saçılarak onların da memnun edilmesi amaçlanmıştır.

Sonuç olarak, Abbasi Hilafeti ve Büyük Selçuklu Hanedanlığı arasında gerçekleşen evlilikler, dönemine göre diplomatik krize ya da sorunların giderilmesinde önemli bir unsur olmuştur. Ancak çalışmada da görüldüğü üzere söz konusu siyasi evlilikler, hadiselerin başkahramanı olan kadınlar için çok da olumlu sonuçlanmamıştır. Seyyide Hatun, Hatice Arslan Hatun ve Mâh-Melek Hatun'un evlilik yaşantıları bu durumu teyit etmektedir. Ayrıca her ne kadar taraflar Müslüman olsa da farklı bir kültüre mensup olmaları, aynı dili konuşmamaları ve Hilafet merkezinin soy olarak kendisini daha üstün görmesi gibi durumlar evliliklerin boşanma ile sonuçlanmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, G. (1987). Abû'l-Farac Tarihi (Cilt 2) (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara.
- Adaloğlu, H. H. (1996). "Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, M. Â. (2003). "Mehir". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXVIII: 389-391, Ankara.
- Bezer, G. Ö. (2006). "Müslim b. Kureyş". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII: 94-96, İstanbul.
- Bezer, G. Ö. (2011). "Terken Hatun". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XL: 510, İstanbul.
- Bundârî, F. b. (1943). Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları) (Çev.: Kıvameddin Burslan,) İstanbul.
- Ebü'l-Fidâ. (1997). El-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer (Cilt 2) (Çev.: Mahmud Reyûb), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Azîmî, E. A. (2006). Azîmî Tarihi (Çev.: A. Sevim), TTK Yayınları, Ankara.

- el-Kalkaşendî. (2019). Halifelik Kurumu ve Tarihi (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- er-Râvendî, M.A.S.(1957). Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti) (Cilt I-II), (Çev.: Ahmed Ateş), TTK Yayınları, Ankara.
- Haarmann, U. (2001). Geschichte der arabischen Welt C.H. Beck, München.
- Hartmann, A. (2006). "Muktedî-Biemrillâh". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXI: 142-143, İstanbul.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. (1994). Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâiz-Zaman (Cilt I-V) (Çev.: İhsan Abbas) Darû Sâdır, Beyrut.
- İbn Kalânîsî, İ. (2015). Zeyl Târih-i Dimaşk (Şam Tarihine Zeyl) (Çev.: Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İbn Kesîr. (2017). El-Bidâye ve'n-Nihâye (Cilt 12) (Çev.: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbn Tağriberdî. (ty.). en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülükî Mısır ve'l-Kâhire (Cilt V), Kahire.
- İbn Tiktaka. (ty.). El-Fahrî fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrut.
- İbnü'l-Adîm, K. (2011). Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi-Seçmeler) (Çev.: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbnü'l-Adîm, K. (2014). Zübdetü'l-Haleb min Târihi (Haleb'de Selçuklular) (Çev.: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. A. (2014). el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem'de Selçuklular (Çev.: Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İbnü'l-Esîr. (2016). El-Kâmil fi't-Tarih (Cilt 8) (Çev.: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, vd.), Ocak Yayıncılık, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1953). Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1989). "Alparslan". Diyanet İslam Ansiklopedisi, II: 526-530, İstanbul.
- Kitapçı, Z. (1994). Abbasî Hilafetinde Selçuklu Hâunları, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Kitapçı, Z. (1994). "Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife el-Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihi Gerçekler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1: 13-42.
- Maalouf, A. (2019). Arapların Gözünden Haçlı Seferi (Çev.: Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mateos, U. (2019). Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (Çev.: Hırant D. Andreasyan), TTK Yayınları, Ankara.
- Merçil, E. (1997). Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK Yayınları, Ankara.
- Müneccimbaşı Ahmed Efendi. (1285). Sahâifü'l-Ahbâr fi Vakâyii'l-Âsar (Cilt 2), İstanbul.
- Nazmi-zâde Murteza. (2014). Gülşen-i Hulefâ (Tahlil ve metin tenk. Mehmet Karataş), TTK Yayınları, Ankara.
- Nizâmü'l-Mülk. (1982). Siyâset-Nâme (Çev.: Mehmet Altan Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özaydın, A. (1994). "Dübeys b. Sadaka". Diyanet İslam Ansiklopedisi, X: 14, İstanbul.

- Özaydın, A. (2001). "Kâim-Biemrillâh". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIV: 210-211, İstanbul.
- Özaydın, A. (2004). "Melikşah". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXIX: 54-57, Ankara.
- Özaydın, A. (2009). "Sencer". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXVI: 507-511, İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2006). "Müsterşid-Billâh". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII: 145-147, İstanbul.
- Reşidü'd-dîn Fazlullah. (2010). Câmi'ü't-Tevârih (Çev.: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Sallâbî, A. M. (2018). Selçuklular (Çev.: Şerafettin Şenaslan, Necmeddin Salihoğlu), Ravza Yayınları, İstanbul.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2011). Mir'âtü'z-Zaman fî Târîhi'l-Â'yân'da Selçuklular, TTK Yayınları, Ankara.
- Sümer, F. (1954). "Eski Türk Kadınları", Türk Yurdu, 3 (236): 191-194.
- Sümer, F. (2009). "Selçuklular". Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXVI: 365-371, İstanbul.
- Usta, A. (2019). Doğunun ve Batının Hâkimleri Selçuklular, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2013). İlk Türk-İslam Devletleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.